

Nr 181.

Av herr Nordenson, om utredning angående åtgärder för att bereda gifta kvinnor ökade tillfällen till deltidsarbete i allmän och enskild tjänst.

Gifta kvinnors förvärvsarbete är en social företeelse av stor och växande betydelse. Medan folkräkningen 1920 utvisade, att 5 % av samtliga gifta kvinnor i åldern 15—50 år voro förvärvsarbetande, hade samma siffra år 1930 stigit till 10 %. Vid 1936 års partiella folkräkning, vilken tog sikte på förekomsten av förvärvsarbete under hela äktenskapet, ej blott vid räknings-tillfället, befunnos hustrurna i 18 % av bestående äktenskap, ingångna efter år 1900, ha varit i högre eller lägre grad yrkesarbetande. Cirka 6 % hade haft deltidsarbete under hela äktenskapets varaktighet eller under väsentlig del (mer än hälften) därav, nära 4 % hade haft deltidsarbete under hela eller en väsentlig del av äktenskapet och nära 9 % hade haft yrkesverksamhet i mera obetydlig utsträckning.

Under de år, då barnen födas och växa upp, kräva hemmets arbetsuppgifter den gifta kvinnans tid och krafter i sådan utsträckning, att något större utrymme knappast finnes för förvärvsarbete. Efter ett förslag av 1935 års befolkningskommission ha statsmakterna på senare år dock sökt underlätta förvärvsarbetande kvinnors moderskap. Kvinnliga befattningshavare i statstjänst erhålla sålunda vid havandeskap och barnsbörd upp till 4 månaders tjänstledighet med samma lön som vid sjukdom; i enskild tjänst utgör den lagstadgade ledighetstiden 12 veckor. Sedan ledighetstiden, som ju omfattar tiden närmast före och efter barnets födelse, är förbi, försvårar emellertid förvärvsarbetet ofta barnens omvårdnad och hemmets skötsel.

Det är ett av de löftesrika tecknen i de senaste årens andliga utveckling i vårt land, att hemmets värde för de enskilda människorna och dess grundläggande betydelse för folket i dess helhet allt mer börjat erkännas. Men att skapa ett hem i verklig mening, där föräldrar och barn utvecklas under ömsesidig påverkan till ansvarsmedvetande och gemenskapskänsla, är icke lätt, om makarna ha var sina arbetsuppgifter utanför hemmet, som ta deras bästa krafter i anspråk. Deras samvaro med barnen begränsas till morgon- och kvällstimmar, då hushållets alla praktiska angelägenheter på samma gång skola fullgöras. För ett sunt hemliv är en husmoders sammanhållande verksamhet av största vikt. En heltidsanställning torde försvåra detta i mycket hög grad.

Tillgänglig statistik synes bekräfta det intryck, som man erfarenhetsmässigt har, att barnantalet är lägre, ju mera den gifta kvinnans tid tages i anspråk för förvärvsarbete. Även där goda ekonomiska betingelser äro för handen, behåller den gifta kvinnan i vissa fall sitt yrkesarbete, antingen av intresse eller på grund av önskan att bevara en viss standard eller av andra skäl.

Det brukar framhållas, att barnantalet i äktenskap, där hustrun är förvärvsarbetande, knappast skulle varit större, ifall hon icke haft något sådant arbete. Måhända skulle äktenskapen under sådana förhållanden icke ha kommit till stånd eller också skulle ekonomin ha blivit så svag, att det genomsnittliga barnantalet i dessa äktenskap i stället blivit ännu lägre. Resonemanget torde vara riktigt så tillvida som många äktenskap äro baserade på båda makarnas inkomster. Emellertid ge erfarenheterna vid handen att — om man bortser från de allra högsta inkomstgrupperna — det genomsnittliga barnantalet är mindre i familjer med större inkomster. Graden av ekonomiskt välstånd synes alltså icke i och för sig vara utslagsgivande för barnantalet. Det viktiga härvidlag är i stället barnens inverkan på familjens allmänna levnadsstandard. Detta problem hör emellertid i all sin vidd under den befolkningsutredning som redan är i verksamhet.

Befolkningspolitiska och familjesociala skäl peka i den riktningen, att en omläggning av de gifta kvinnornas förvärvsarbete måste anses önskvärd. Även om moderskap och husmodersgärning äro de för kvinnans personlighetsutveckling mest betydelsefulla livsuppgifterna, får det ej förbises, att även yrkesarbetet har en utvecklande och stimulerande inverkan.

Förhållandena äro också sådana, att förvärvslivet har behov av även de gifta kvinnornas insatser, försåvitt dessa icke tagas i anspråk av hemmen. Detta är icke minst en följd av den fortskridande minskning av utbudet på arbetsmarknaden, som under de närmaste två årtiondena blir en följd av nativitetsens nedgång efter 1920. Slutligen är det självfallet ett samhällsintresse, att den speciella utbildning, begåvning och yrkesskicklighet, som många gifta kvinnor besitta, kommer samhället tillgodo.

De här framförda synpunkterna visa hur svårlöst och ömtålig frågan är om en lämplig avvägning mellan hemmens och barnens behov av moderns omvårdnad å ena sidan och behovet av även den gifta kvinnans yrkesarbete på grund av såväl samhällsskäl som familjeekonomiska skäl å andra sidan. Även i de barnlösa hemmen är det önskvärt, att maken ägnar mera tid däråt än vad som är möjligt med bibehållandet av en heltidsanställning. Att efter en lång arbetsdag ägna nödig omvårdnad även åt ett modernt hems skötsel överstiger många kvinnors krafter. Hemmet och familjens intressen tvingas då i många fall stå tillbaka för de anspråk, som yrkesarbetet ställer på henne.

Under alla förhållanden måste många gifta kvinnor, som böra och kunna få barn, behålla sin anställning. Föreningen av dessa skilda uppgifter kan

då eventuellt ske med hjälp av *deltidsarbete*. I kvinnoarbetskommitténs betänkande år 1938 användes termen *deltidsarbete* såsom beteckning för dagligt förekommande korttidsarbete eller annan periodisk tjänstgöring, som är regelbundet återkommande och av sådan beskaffenhet, att inkomsten därav kan på förhand beräknas. Härigenom avskiljes begreppet *deltidsarbete* principiellt från reservtjänstgöring. Även om det i praktiken inte är lätt att draga någon bestämd gränslinje mellan dessa anställningsformer, har man skäl att fasthålla vid kommitténs distinktion. Tydligt är, att en regelbundet återkommande reservtjänstgöring, vilken icke kan inordnas i vanliga arbetsavtal, erbjuder vida mindre fördelar ur den anställdes synpunkt än *deltidsarbete* i förut angiven bemärkelse. *Deltidsarbetet* är ur den gifta kvinnans synpunkt ofta att föredraga framför heltidsanställning och innebär befolkningspolitiskt sett en för hennes del gynnsammare arbetsform.

Såsom framhålles i företagna utredningar (kvinnoarbetskommitténs betänkande 1938) samt en utredning verkställd av fru Birgitta von Hofsten på uppdrag av Fredrika-Bremer-Förbundet (*Deltidsarbete, yrket och hemmet*, Stockholm 1941) förekommer redan *deltidsarbete* för gifta kvinnor i stor omfattning. Det rör sig om arbete, som i sig självt är av korttidsnatur (tidningsbud, städerskor), arbete som utföres i hemmen, hushållsarbete, arbete som utföres av egna företagare etc. Bland industriarbeterskor, kontors- och affärsanställda samt kvinnor i allmän tjänst är däremot *deltidsarbete* ovanligt. I detaljhandeln kommer dock sådan arbetskraft till användning här och var (konsum, mjölkcentralen), liksom på apoteken.

Önskemålen om en ökad utbredning av *deltidsarbetet* ta naturligtvis sikte på just de nämnda stora grupperna. Orsaken till att *deltidsarbete* icke spelar större roll inom dessa områden av arbetsmarknaden ligger däri att såväl arbetsgivare som arbetstagare funnit en sådan anordning för sig ogynnsam. Emellertid kan man med kvinnoarbetskommittén ifrågasätta, om icke reaktionen inför *deltidsarbetet* varit mera känslomässigt än sakligt motiverad. Dess fördelar ur de gifta kvinnornas synpunkt ha redan berörts; de äro av sådan art, att de anställdas organisationer borde ha all anledning att taga hänsyn till dem.

Även för arbetsgivarnas del förefaller det, som om *deltidsarbetet* skulle innebära åtminstone vissa gynnsamma sidor. Sålunda förtjänar framhållas, att det vid ojämn arbetsbelastning, som ju särskilt förekommer i butiker men även på många kontor och i offentliga verk med omfattande expeditiöns-tjänst, borde vara förmånligt att ha tillgång till *deltidsarbetskraft*. I sådana fall, då rusningstiderna äro regelbundet återkommande, skulle en rationell planering utan svårighet kunna genomföras. En del butiker ha som nämnts verkställt en sådan. Vid personalökning på ett kontor skulle det säkerligen i många fall vara riktigast med hänsyn till arbetskraftbehovet att anställa en person med halvtidstjänstgöring. En fråga, som icke är tillräckligt utredd,

är den, huruvida större arbetseffektivitet per timme uppnås vid kortare tjänstgöring. Möjligt är, att så kan vara fallet, åtminstone i starkt mekaniserat arbete.

Gentemot dessa fördelar stå ur arbetsgivarsynpunkt vissa nackdelar, såsom upprepning av instruktioner, tätare avräkningar, kanske även ökning av ineffektiva tidsmoment vid tjänstgöringens början och slut m. m. Särskilt inom industrien förefaller det, som om obenägenheten för deltidarbete skulle vara ganska stor. Givet är också, att deltidarbete i många fall kan vara olämpligt med hänsyn till arbetets natur. På kontor med rutinemässigt arbete samt i butiker borde det emellertid finnas utrymme för en väsentlig ökning av deltidarbetet. De bästa förutsättningarna för denna anordnings genomförande i större skala existera dock, såsom kvinnoarbetskommittén påpekat, i den offentliga tjänsten, framförallt i expeditionsarbetet vid kommunikationsverken, men även hos andra statliga eller kommunala verk och inrättningar.

Deltidarbetet har emellertid väckt de anställdas betänkligheter. Kvinnoarbetskommittén sammanfattar dessas synpunkter sålunda: »Man fruktar en allmän nedvärdering av den kvinnliga arbetskraften, om den gifta delen därav gör anspråk på särförmåner eller ger sken av att medgiva, att deras arbetsförmåga ej skulle vara fullgod. Man befärrar vidare en press nedåt på arbetslönerna, om denna del av arbetarstammen ej begär 'försörjarlöner' utan visar sig kunna underbjuda sina kamrater. Man befärrar vidare, att deltidarbetet speciellt på kontorsbanan skall under de relativt oreglerade arbetstidsförhållandena utveckla sig till ett heltidsarbete med deltidslön. Man finner svårigheter föreligga i avvägandet av andra förmåner än löner, vilka kunna vara inkluderade i avtalsbestämmelser: pensionsrätt, semesterförmåner, sjukledighetsersättning etc.»

Ej heller arbetstagarnas farhågor äro alldeles grundlösa. Det ligger nära till hands att betrakta deltidarbetet som en lösare anställningsform, vilken ej berättigar till samma lön eller samma förmåner som en reguljär befattning. Emellertid borde dessa svårigheter kunna övertinnas genom avtalsförhandlingar mellan parterna. Staten bör om möjligt föregå med gott exempel genom att utbygga de redan existerande reglerna om nedsättning av tjänstgöringstid.

Den enda bestämmelse, som är tillämplig på deltidarbete av här åsyftat slag, torde vara civila extraordinariereglementets § 4 mom. 4, enligt vilken i extra ordinarie befattning undantagsvis må anställas tjänsteman med halv daglig tjänstgöringstid och halv lön. Enligt tjänstepensionsreglementet skall i sådant fall motsvarande avkortning ske vid tjänsteårsberäkningen. Den halvtidstjänstgörande åtnjuter sålunda i proportion samma förmåner som andra e. o. tjänstemän.

Viktigt är, att deltidarbetet organiseras på ett smidigt och elastiskt sätt

samt efter fria överenskommelser mellan arbetsgivare och arbetstagare. Lagstadgad rätt att påfordra deltidstjänst bör sålunda näppeligen ifrågakomma.

Ett mera allmänt införande av deltidsarbete skulle giva den gifta kvinnan större möjligheter än nu att förena nödvändigheten av tillräcklig vårdnad om hem och familj med hennes berättigade krav att fullfölja sitt yrke eller hennes önskan att själv bidra till hemmets försörjning. Det nuvarande kravet på att flertalet platser skola skötas av heltidsanställda ställer den gifta kvinnan inför ett val, som är synnerligen svårt. Hon drages då mellan omtanken om familjens levnadsstandard och rätten att utöva ett yrke å ena och behovet av att ägna familjen mera av sitt arbete å andra sidan.

På grund av den stora betydelse en god lösning av detta problem har, icke endast ur de gifta yrkeskvinnornas synpunkt i och för sig utan även med hänsyn till vårt lands allvarliga befolkningspolitiska läge, är det önskvärt, att frågan utredes i hela sin omfattning. Därvid böra de befolkningspolitiska synpunkterna, från vilka man i tidigare utredningar i huvudsak bortsett, nu beaktas likaväl som de familjesociala och de arbetsmarknadsekonomiska.

Under hänvisning till vad ovan anförts hemställes,

att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om utredning — lämpligen genom 1941 års befolkningsutredning — angående åtgärder för att, med hänsyn icke endast till familjesociala utan även befolkningspolitiska synpunkter, bereda gifta kvinnor ökade tillfällen till deltidarbete såväl i allmän som enskild tjänst.

Stockholm den 24 januari 1942.

Harald Nordenson.